

„LJUDI GOVORE...”[®]

PSIHIJARIJA I PSIHOTERAPIJA IZMEĐU
HUMANOSTI, NEUTRALNOSTI I
PROFESIONALNOSTI

Priredio Branko Ćorić

Beograd, 2012.

**PSIHIJARIJA I PSIHOTERAPIJA IZMEĐU HUMANOSTI,
NEUTRALNOSTI I PROFESIONALNOSTI**

Priredio Branko Ćorić

<i>Recenzenti:</i>	Prof. dr Jovan Bukelić Prof. dr Marko Munjiza Prof. dr Dobrivoje Radovanović
<i>Izdavač:</i>	Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, FASPER, Visokog Stevana 2, Beograd
<i>Dekan:</i>	Prof. dr Jasmina Kovačević
<i>Glavni i odgovorni urednik:</i>	Prof. dr Branko Ćorić
<i>Lektor i korektor:</i>	Milena Ćorić
<i>Kompjuterski slog:</i>	Biljana Krasić
<i>Štampa:</i>	AQUA CLUB d.o.o.
<i>Tiraž:</i>	300 primeraka

ISBN 978-86-6203-038-2

U finansiranju izdanja učestvovalo
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

616.89:1(082)
615.851.1(082)

СЕМИНАР Људи говоре --- (2011 ; Београд)

Психијатрија и психотерапија између
humanosti, neutralnosti i profesionalnosti /
[Seminar "Ljudi govore ---", 12. i 13.
decembar 2011. godine ; organizator
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za
specijalnu edukaciju i rehabilitaciju] ;
priredio Branko Ćorić. - Beograd : Fakultet
za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
2012 (AQUA CLUB d.o.o.). - 223 str. ; 24 cm
Tiraž 300. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija uz
pojedine radove.

ISBN 978-86-6203-038-2

1. Ћорић, Бранко [уредник]
а) Психијатрија - Зборници б)
Психотерапија - Зборници
COBISS.SR-ID 195100684

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I
REHABILITACIJU

SEMINAR „LJUDI GOVORE...”®

TEMA
PSIHIJARIJA I PSIHOTERAPIJA IZMEĐU
HUMANOSTI, NEUTRALNOSTI I
PROFESIONALNOSTI

12. i 13. decembar 2011. godine

SOCIJALNI DARVINIZAM¹

Aleksandar Jugović

UVOD

Ideja darvinizama u filozofiji i društveno-humanističkim naukama može se sagledavati u svetlu tri pristupa:

- 1) socijaldarvinističke 19-ovekovne sociološke i političko-pravne teorije;
- 2) kao osnov bio-antropološke pozitivističke škole u kriminologiji i penologiji;
- 3) kao pogled u filozofiji morala.

Zajednička nit sva ova tri teorijsko-filozofska pogleda jeste pokušaj primene principa Darvinove biološke evolucionne teorije u razumevanju čovekovog ponašanja, društva i morala.

Darvinizam se može odrediti kao evolutivni način tumačenja postanka živih vrsta putem prirodne selekcije: darvinizam ne ostaje samo na principu linearnog

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektima „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije” – broj 47011 i „Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije” – broj 47008, čije realizacije finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

razvoja od nižih ka višim bićima, već se evolucija shvata kao dijalektički materijalni proces prirodne selekcije slučajnim varijacijama, koji uključuje mehanizam nasleđivanja. Sam razvoj se u darvinističkom smislu odnosi na pojedine organizme unutar populacije, a ne na veće entitete poput rase ili klase (Kardun, 2010).

Socijaldarvinizam kao sociološka i političko-pravna teorija

Socijalni darvinizam je škola biologističke sociologije, koja je nastala u drugoj polovini 19. veka. Dve osnovne karakteristike ove rane sociološke škole jesu:

1) da u proučavanju i tumačenju društvenih pojava i procesa treba poći od metodologije bioloških nauka;

2) da se istorija i društvena zbivanja mogu objasniti procesom „borbe za opstanak“, u stvari procesom koji je Čarls Darwin utvrdio kao jedan od glavnih zakona nastajanja i menjanja živih vrsta u prirodi. Ovde je važno konstatovati, zbog konsekvenci ove sociološke škole, da sam Darwin nije bio „socijal-darvinista“ jer svoja shvatanja o prirodnom odabiru nije prenosio na ljudsko društvo;

3) da su ljudska ponašanja i društvene strukture uslovljeni genima.

Dva najuticajnija predstavnika socijaldarvinizma u sociologiji jesu austrijski Poljak *Ludvig Gumplovič* (1838-1909) i Austrijanac *Gustav Racenhofer* (1842 – 1904). Bitne odlike sociološkog socijaldarvinizma jesu sledeće (Goričar, 1969):

Jedinstvo i disciplina grupe kao osnovni izvori moći u ljudskom društvu

Nacionalna država ili nacija nastaju onog trenutka u istoriji kada je jedna grupa, koja je bila jedinstvenija i disciplinovanija, potčinila druge, sebi suprotstavljene, (ekonomske, političke ili verske) grupe u društvu. Glavni pokretač društvenih zbivanja je borba među različitim društvenim grupama, a stvaranje nacije jeste najviši stepen u društvenom razvoju. Gumplovič zauzima mehanicistički stav, prenoseći Darwinovu „borbu za opstanak“ iz biološkog u sociološko polje, uz razliku da u društvenom području na mesto pojedinih vrsta živih bića stupaju različite grupe ljudi.

Kolektivizam

Gumplovič je negirao bilo kakav značaj pojedinca za društvena zbivanja. Čovek (pa bio to monarh ili ministar) samo je beznačajna brojka i slepo oruđe u nevidljivoj i svemogućoj ruci društvene grupe koja i sama podleže gvozdenim zakonima prirode.

Fatalizam

Gumplovič je odbacivao svaku ideju o društvenom napretku. Iako je priznavao društveni i kulturni napredak u pojedinačnim razdobljima i određenim društvima, ipak je bio uveren da se čovečanstvo ne može kao celina progresivno razvijati. Po Gumploviču, istorija pokazuje samo dva procesa: razvijanje i propadanje bezbrojnih civilizacija u cikličnom i prirodnom ritmu rasta i umiranja.

Vulgarni pesimizam

Istorija čovečanstva za Gumploviča je niz stalnih ratnih sukoba i zato su ratovi i konflikti centralna, „nužna“ i „neizbežna“ društvena pojava. Rat među narodima je neminovan, kao i borba za opstanak među živim bićima. Samo ratovi dovode do preživljavanja najsposobnijih, pri čemu je osnova rata urođena ili „smrtna“ mržnja među narodima i rasama. Racenhofer smatra da konflikti i ratovi učvršćuju društvenu strukturu, dok je trgovina i kultura „razmekšavaju“.

Mehanicistički determinizam

Socijaldarvinisti odriču svaki značaj svesne delatnosti ljudi na društvena zbivanja jer su po njihovom mišljenju društvo i država samo produkt prirodnih sila na koje ljudi ne mogu uticati. Društvo i država se razvijaju po „slepim prirodnim zakonitostima“, koje su za čoveka nepromenljive. Negirajući da u društvenim procesima ima ičeg dijalektičkog, Gumplovič veruje da je sudbina „začin“ društvenih zbivanja i da bi svaka težnja za društvenom promenom bila samo „jalovo traćenje ljudske energije“.

Država se ne može etički procenjivati

Država se u socijaldarvinizmu sagledava kao prirodna pojava, koja se ne može moralno vrednovati. Ona nije stvorena kako bi štitila prava građana nego je nastala iz želje za takvom vlašću koja bi omogućila eksploataciju manjine nad većinom. Zato se priroda i funkcija države, po Gumploviču, ne mogu razmatrati u kontekstu pitanja morala.

Rasistička značenja

Interpretacije socijaldarvinističkih idejnih osnova završile su i u rasističkim ideologijama, iako su rasističke ideje starije od sociologije – njihov duhovni otac je francuski plemić *Artur de Gobino* (1816-1882). Ovde se radi o nekritičkom preuzimanju naučno-prirodne teorije koja se simplifikovanom analogijom prevodi u društveni kontekst. Rasističke ideologije uvek su imale provorazredni politički

značaj i one su u pojedinim istorijskim periodima (svetske ili lokalne istorije) rasu ili etnicitet uzdizale do niova mističnog i prakse politike „krvi i tla“.

Jedna od (i dalje) vrlo živih interpretacija socijaldarvinizma jeste i ona da su ljudske rase locirane na različitim nivoima evolucione lestvice, pa su npr. evropske (anglosaksonske ili germanske) rase „najnaprednije“ od svih, dok mnoge druge rase još uvek nose „animalne crte“. Na ovaj način izvorni darvinizam je zloupotrebljen u očuvanju i opravdanju konzervativnih ideologija. Rasne teorije preko nekih ideja socijaldarvinista tako pokušavaju u darvinizmu pronaći svoje uporište i „naučno“ opravdanje.

Darvinizam u kriminološkoj i penološkoj teoriji i praksi

Iz drugačijih motiva nego sociološki socijaldarvinizam, i u kontekstu objašnjenja čovekovog prestupničkog ponašanja, evolucionističke ideje pojavljuju se kao idejni osnov bio-antropološke ili pozitivističke škole u kriminologiji, socijalnoj patologiji i penologiji. Tvorac ove škole je čuveni italijanski lekar-psihijatar, popularno nazvan ocem kriminologije – Ćezare Lombrozo. On je smatrao da korene kriminala, treba tražiti u određenim biološkim osobenostima čoveka. Za njega je kriminalac čovek u kome struji atavistička krv davno izumrlih predaka i koji se kao takav rađa (Jugović, 2009).

Nakon ispitivanja lobanje jednog pogubljenog višestrukog kriminalca, Lombrozo zaključuje da postoje velike sličnosti između njegove strukture lobanje sa lobanjama čovekolikih majmuna ili praiistorijskih ljudi. Lombrozo je posebno zaintigiralo saznanje da prestupnici imaju abnormalno velike šupljine u potiljku. Merenjima lobanja živih i pogubljenih delinkvenata (6.000 živih i 400 mrtvih) Lombrozo je došao do ideje o atavističkom urođenom prestupniku. Atavizam je pojavljivanje fizičkih i psihičkih osobina nasleđenih od davnih predaka i to onih osobina koje su se evolucijom skoro izgubile. Čovek, nasleđujući te karakteristike ponaša se regresivno. Inače, sam termin atavizam potiče upravo iz teorije evolucije Ćarlsa Darvina.

Lombrozo je smatrao da su različite vrste kriminalnih ponašanja karakteristične za divlje životinje i ljude na niskom stupnju razvoja i da ne priliče civilizovanom čoveku. Pojava kriminala u civilizovanim sredinama predstavlja atavistički povratak na davnu prošlost. U svojoj tipologiji zločinaca, koja bi se po opisima i nazivama mogla nazvati i kao „muzej užasa“, Lombrozo posebno izdvaja upravo atavističkog zločinca, koji je zastupljen kod 35-40% populacije prestupnika.

Lombrozo je tvrdio da se kriminalac može prepoznati po određenim fizičkim i psihičkim anomalijama koje su dokaz atavizma, kao što su (Lombrozo, 1997): mali kranijalni indeks; unazad zakošeno čelo; vrlo razvijeni čeonni sinusi, jednostavnost šavova lobanje, neosetljivost na bol; nisko i usko čelo; izvanredno oštar vid; nepravilan nos; izbačena vilica; ukošenost očnih duplji; čupava i kudrava

kosa; krajnja lenjost; ćosavost; tetoviranje; klempave uši; preterana ljubav prema jelu; uvećani krajnici; retki zubi, velika gipkost i okretnost, relativna neosetljivost na bol; otupelost čula dodira; veoma dobar vid; sposobnost brzog oporavljanja od ranjavanja; otupela osećanja; prerana polna zrelost; odsustvo griže savesti, sklonost kanibalizmu, itd.

Pored ovih psiho-fizičkih osobenosti Lombrozo je smatrao da prestupnici imaju i određene socio-kulturne osobenosti ili anomalije poput: strasti ka kockanju i alkoholu, velike taštine, praznoverice, deformisan koncept religioznosti i moralnosti (moralna neuračunljivost), sklonost tetoviranju, pripadnost i odanost zločinačkim bandama i njihovoj hijerarhiji, surovost, izražena upotreba gestikulacija, onomatopejski govor, itd. Za Lombroza atavistički kriminalac nema bilo kakve osećaje stida ili sažaljenja što ga čini čovekom koji se nalazi i ispod „stadijuma divljaka, čak do samog stadijuma zveri” (Lombrozo, 1997).

Najvažnija konsekvencija Lombrozovih ideja za sociologiju jeste da društveno „zlo” ili devijantnost postaje – bolest. Devijantnost se, tako, određuje kao objektivna realnost, a ne produkt natprirodnih sila.

Već dalja ispitivanja prestupnika još u Lombrozovom dobu, kao i kasnija istraživanja, ustanovila su da se prestupnici ne razlikuju bitno od drugih ljudi po svojim bio-konstitucionalnim i anatomskim karakteristikama. Engleski istraživač Goring objasnio je na šaljiv način da postoji veća razlika između škotskog i engleskog studenta nego između zločinca i nekog ko nije zločinac.

Značajan je uticaj Lombrozovih stavova na društvenu praksu kažnjavanja. U odnosu na rane klasične mislioce o svrsi kazne – (poput filozofa Bekaria) koji su kaznu videli kao cenu ili bol koji treba da „plati” devijant zbog svojih (ne) dela u prošlosti – Lombrozove ideje ostavljaju poruku da je funkcija kažnjavanja zaštita društva. U kontekstu krivičnog prava ideja je da se krivična odgovornost ne zasniva na moralnoj odgovornosti nego na bolesnom ili „opasnom” stanju pojedinca. Jer devijant-zločinac je za italijanske pozitiviste manje krivac, a više društveni bolesnik, a pravnik-sudija je u tom kontekstu neka vrsta „lekar za zdravlje društvenog tela”.

Ako kriminal dominatno izvire iz biološkog determinizma čoveka, onda društveni odnos prema kriminalu mora biti krajnje represivan. Taj urođeni zločinac mora se trajno izdvojiti iz društva (na posebno izolovana mesta), kao što se maligni tumor odseca od zdravog tkiva ili se medicinskim merama mora sprečiti da atavistički genetski potencijal ne prenese na potomstvo. Polazeći od saznanja o različitim tipovima „zločinaca” Lombrozo je smatrao da i krivične sankcije treba da budu raznolike. Pa tako, za urođenog zločinca predlaže deportaciju u neodređenom trajanju u neku izolovanu i daleku koloniju; za duševno bolesne zločince smeštanje u bolnice za „umnobolne” sa neodređenim trajanjem i periodičnim preispitivanjem kazne; za slučajne kriminalce i kriminalce iz strasti predlaže zatvor u dugom trajanju ili uslovne osude uz pristanak žrtve (Jugović, 2009).

Socijalni darvinizam kao moralna filozofija i evoluciona etika

Socijalni darvinizam kao pristup u filozofiji morala zasniva se na naturalističkom objašnjenju korena etike i ideji moralnog relativizma. Socijalni darvinisti polaze od ideje da je moral zasnovan na društvenim instiktima i da je moralnost nastala u procesu evolucije. Svrha moralnosti je unapređenje evolucionog procesa (Hawkins, 1997). Ako su za socijalne darviniste dobro fizičko zdravlje i inteligencija najznačajniji činioci unapređenja evolucije čoveka i društva, onda su fizička izdržljivost i mentalna snaga bazične moralne vrline. Iz ovog razloga socijalno darvinistička moralna filozofija je radikalno suprotstavljena ideji ljubavi prema Bogu i samožrtvovanju, koju zastupa hrišćanska moralnost jer se moralnost povezuje sa odgajanjem „savršeno zdravih“ ljudi.

Robi Kosman (Robby Kossmann), nemački zoolog i profesor medicine, u svom eseju iz 1880. godine, pod naslovom „Značaj života pojedinca prema darvinističkom shvatanju sveta“, napisao je da „*darvinistički pogled na svet sadašnji sentimentalni koncept vrednosti života čoveka kao pojedinca sigurno posmatra kao jednu precenjenu ideju koja samo ometa razvoj čovečanstva. Ljudska država, baš kao i svaka životinjska zajednica, mora dostići još viši nivo savršenstva, ako za to postoji mogućnost, uništavanjem manje obdarenih pojedinaca kako bi oni darovitiji imali više prostora za svoje potomstvo... Očuvanje obdarenijih pojedinaca na račun manje obdarenih državi može doneti samo korist*“. Početkom 20. veka, ideje poput Kosmanove bile su već široko rasprostranjene, naročito u vreme procvata darvinistički inspirisanog eugeničkog pokreta – koji je samog sebe definisao kao nauku o poboljšanju ljudskog potomstva (Vajkart, 2005; Evans, 1997).

Ko se uklapao u Kosmanovu kategoriju „manje obdarenih“? Čiji je život bio manje vredan ili – da upotrebimo izraz oko kojeg su se eugenisti stalno raspravljali – „inferioran“? Socijaldarvinisti i eugenisti smatrali su da različiti aspekti moderne civilizacije doprinose biološkoj degeneraciji. Njihova kampanja u borbi protiv degradacije bila je usmerena protiv dve grupe koje su navodno „pretile“ da unište zdravlje i dugovečnost ljudske vrste: osobe sa invaliditetom i pripadnici ne-evropskih rasa. Iako se ponekad nisu slagali oko toga koja od te dve grupe predstavlja veću opasnost, mnogi eugenisti smatrali su i invalide i ne-evropske rase (katkada i Evropljane koji nisu nemačkog porekla) inferiornima i bili za to da se oni, bilo tada ili u budućnosti, na neki način eliminišu (Vajkart, 2005).

Mnogi socijaldarvinisti smatrali su da se moralne osobine nasleđuju. Oni su mislili da „normalni“ Evropljani nisu samo fizički i psihički dominantni, već i da su moralno superiorniji u odnosu na hendikepirane osobe i pripadnike ne-evropskih rasa. Dakle, eliminacijom „inferiornih“ ljudi doći će do moralnog napretka. Naravno, nisu zapazili da darvinizam ne nudi nikakve kriterijume za određivanje šta je moralno, a šta ne, ali su uprkos tome tvrdili da su Evropljani u moralnom smislu superiorni (Vajkart, 2005).

Socijalni darvinizam u ovom svjetlu je izraz tzv. evolucione etike jer promovira više biološku nejednakost i smrt kao pozitivnu pokretačku silu evolucije i usavršavanja čovjeka i društva (Smith, 2000). U tom smislu može se shvatiti i da masovno umiranje ljudi jeste samo prirodno sredstvo evolucionog napretka. Socijalni darvinizam tako postaje jedno od pokretačkih ideja eugeničke misli i naučnog rasizma.

Problem sa socijalnim darvinizmom postaje onog trenutka kada se ideje ove moralne filozofije pokušaju primeniti u praksi. On se ne može *a priori* okriviti za Hitlerovu politiku iako jeste bio rado prihvaćen u nacističkim krugovima i bio jedna od „naučno-teorijskih“ osnova takve politike. Hitler i njegovi sledbenici su iskoristili socijalno-darvinističke i eugeničke ideje kako bi ubedili i sebe i svoje poklonike da genocid ima „moralno opravdanje“. U svojoj studiji o uticaju socijaldarvinizma na formulisanje nacističke ideologije, Hans-Ginter Zmarzlik (Hans Günther Zmarzlik) napisao je da analiza socijaldarvinizma ukazuje na proces snižavanja standarda, tendenciju žrtvovanja pojedinca zarad vrste i devalviranja humanitarne ideje o jednakosti sa stanovišta 'prirodne' nejednakosti, kao i tendenciju podređivanja etičkih normi biološkim potrebama. No, u nacističkoj varijanti jezik socijalnog darvinizma je iskorišćen i kao osnova za obračun sa svim protivnicima režima (Vajkart, 2005).

Ipak, očigledno je apsolutno pogrešno stavljati bilo kakve znake jednakosti između Darvina i Hitlera. Razlike između života i karaktera ova dva čovjeka veoma su velike. Darwin se držao dalje od politike i povukao se u roditeljsku kuću u Daunu (Down) kako bi u miru i tišini vršio biološka istraživanja i pisao. Hitler je kao demagog „živeo i disao“ politiku, uzburkavajući strasti narodnih masa energičnim govorima. Po političkom ubedenju, Darwin je bio tipični engleski liberal, koji je podržavao slobodnu ekonomiju i ukidanje ropstva. Poput većine svojih savremenika, Darwin je ne-evropske rase smatrao inferiornima u odnosu na Evropljane, ali nikada nije prihvatio arijevske rasizam ili fanatični antisemitizam, glavna obeležja Hitlerove političke filozofije (Vajkart, 2005).

Sažeto bi se moglo reći da socijalni darvinizam, kao etički pogled, nudi jedan oblik shvatanja morala koji je zasnovan na idejama:

- da postoje inferiorni ljudi i „loše rase“;
- da bolesni, hendikepirani i slabi jesu primer evolucionog nazadovanja;
- da „evropska-germanska rasa“ jeste oličenje zdravlja i snage, a samim tim i moralne superiornosti;
- da „niže rase“ ne mogu evolutivno-civilizacijski napredovati, pa zato prostor na kome oni žive treba „osloboditi“ za „snažne i inteligentne rase i narode“; itd.

UMESTO ZAKLJUČKA

Ideje socijalnog darvinizma su danas prihvaćene u naučnim krugovima sociobiologa i evolucionih psihologa (tzv. bioetičari), čineći teorijski osnov zalaganja za eutanaziju bolesnih i hendikepiranih ili sterilizaciju delinkventnih pojedinaca (Larson, Amundsen, 1998). I u ovoj formi spajanja darvinizma i etike, socijalni darvinizam suštinski se suprotstavlja judeo-hrišćanskom učenju o svetosti ljudskog života. Moral koji se izjednačava sa unapređenjem biološkog potencijala jest antipod hrišćanskih vrednosti, ali i atak na savremene vrednosti psihijatrije i drugih pomažućih profesija kao što su deinstitutionalizacija, inkluzija ili socijalno uključivanje. Ipak, u savremenoj društvenoj nauci evolucione teorije nisu široko prihvaćene. Sociolozi i politikolozi su većinom teško prihvatili ideje da geni predomnatno opredeljuju ljudska ponašanja ili kompleksne društvene i kulturne strukture. Biološke teorije ostaju na marginama sociologije (Tarner, 2009), ali njihova povremena ideološka ili populistička upotreba u savremenom društvu i dalje jeste vidljiva, čineći osnov brojnih predrasuda i političkih manipulacija.

REFERENCE:

1. Evans, J. R. (1997). In Search of German Social Darwinism: The History and Historiography of a Concept. In *Medicine and Modernity*, ed. Manfred Berg and Geoffrey Cocks. Washington: Cambridge University Press.
2. Goričar, J. (1969). *Pregled socioloških teorija*. Beograd: Rad.
3. Hawkins, M. (1997). *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Jugović, A. (2009). *Teorija društvene devijantnosti – paradigme i implikacije*. Beograd: Službeni glasnik.
5. Kardun, M. (2010). Marksizam kao negacija socijalnog darvinizma. *Čemu*, Vol. IX No.18/19, str. 30-43.
6. Larson, J. E., Amundsen, W. D. (1998). *A Different Death: Euthanasia and the Christian Tradition*. IL: Downers Grove.
7. Lombrozo, Č. (1997). Zločin, njegovi uzroci i lečenje. U *Kriminološko nasleđe*, priredio Đ. Ignjatović. Beograd: Policijska akademija.
8. Smith, J. W. (2000). *Culture of Death: The Assault on Medical Ethics in America*. San Francisco: Encounter.
9. Tarner, H. Dž. (2009). *Sociologija*. Novi Sad/Beograd: Mediterran Publishing.
10. Vajkart, R. (2005). *Od Darvina do Hitlera – Evoluciona etika, eugenika i rasizam u Nemačkoj*. Beograd: SG-VIII.